

تاج‌ماه‌بیگم بانویی از تبار فرز انگان

نگاهی به زندگی مهم‌ترین واقف نسخه‌های خطی کتابخانه آستان قدس رضوی

امید حسینی نژاد
نسخه‌بروز و روزنامه‌نگار

وقف سنت حسنه‌ای است که از دیرباز به اشکال گوناگون در تاریخ بشر وجود داشته و اسلام آن را در مسیری روشن، منطقی، هدف‌دار، مترقی و دقیق نهاده است. صدقات جاریه به‌ویژه وقف یکی از بهترین و مؤثرترین شیوه‌های انفاق است که موجب می‌شود آثار و خیرات بخشش مال و کمک به مردم به‌ویژه محرومان و نیازمندان همیشه شامل حال واقف شود و از بهره‌های معنوی و اخروی آن سود برد. در میان انواع روش‌ها و شیوه‌های انفاق و بخشش و خرج مال در راه خداوند، شیوه‌ای به اندازه وقف حائز خیر و برکت بسیار و همیشگی برای واقف و مردم نیست. بررسی تاریخچه وقف در اسلام نشان می‌دهد در طول دوره‌های تاریخی، واقفان متعدد املاک را بر مدارس علوم دینی و وقف می‌کردند به گونه‌ای که مدارس مهمی همچون مدارس نظامیه در بغداد، مدرسه بیهقیه و سعیدیه در نیشابور و مدرسه الفاضلیه در قاهره که از مدارس مهم و معتبر جهان اسلام بودند و در ترویج فرهنگ و علوم اسلامی در جهان اسلام نقش مؤثری ایفا کردند به کمک در آمد موقوفات اداره می‌شدند.

➦ وقف نسخه‌های خطی

نسخه‌های خطی مهم‌ترین منابع فرهنگ، تاریخ و اندیشه بشری است که بررسی همه‌جانبه آن‌ها به‌خصوص در ایران اسلامی که سهم بیشتری از این میراث را دارد بایسته‌تر به نظر می‌رسد. وقف‌نامه‌های ثبت شده روی نسخه‌های خطی که شمارشان کم نیست از منابع اصیل تاریخی است که کمتر مورد مطالعه و بررسی تحلیلی قرار گرفته است.

وقف قرن ۱ بر مساجد و آرامگاه‌ها از رایج‌ترین انواع وقف است که فی سبیل... و یا نیت تقرب به خداوند متعال و طلب رضا و آمرزش او برای تلاوت قاریان کلام... مجید و بهره‌مندی احیا و اموات از اجر و ثواب دنیوی و اخروی انجام می‌شود. این سنت خاصه در ایران در طول تاریخ حیات درخشان اسلامی رایج و متداول بوده است. یکی از مهم‌ترین نفایس گنجینه نسخ خطی آستان قدس جزوه‌ای قرآنی است که توسط والی اصفهان، کشواد بن املاص، از ارادتمندان اهل بیت^(ع) در سال ۳۲۷هجری قمری وقف این کتابخانه شده است. این نسخه نفیس قدیمی‌ترین اثر مکتوب این گنجینه است. کشواد بن املاص یک دوره جزوه قرآنی را وقف بقعه منوره رضویه کرده است که ۳ جزوه آن در مرکز نسخ خطی گنجینه رضوی موجود است و وقف‌نامه آن به خط زیبای این هنرمند خوش‌نویس است. این نسخه از حیث کتابت و آرایه‌های هنری بی‌همتااست و از عمر آن تا کنون ۱۱۴ سال گذشته است.

واقفان زن در کتابخانه آستان قدس رضوی

در میان نام‌های واقفان گنجینه نفیس آستان قدس رضوی، نام زنانی که نسخه‌های خطی را به این کتابخانه وقف کرده‌اند دیده می‌شود. یکی از این افراد «تاج‌ماه بیگم» دختر میرزا عیسی قائم‌مقام مشهور به سید الوزراست. میرزا عیسی معروف به میرزا بزرگ قائم‌مقام اول از سادات حسینی پسر میرزا حسن پسر میرزا عیسی فراهانی اهل هرازه فراهان است. او معروف به سید الوزرا و وزیر

آذربایجان بود. خاندان قائم‌مقام از دوران صفویه و زنده‌یه در کار دیوان و سیاست بودند و از ملاکین بزرگ مملکت به شمار می‌رفتند. فرزند دیگری میرزا ابوالقاسم قائم‌مقام فراهانی صدرا عظم ایران در دوره محمدشاه قاجار بود. میرزا عیسی قائم‌مقام فراهانی اول (میرزا بزرگ) که در ذی‌الحجه ۱۲۳۷ هجری قمری در تبریز وفات یافته و در امامزاده حمزه تبریز مدفون است دارای دو همسر بود. یکی همسری آذربایجانی بود که از او میرزا موسی‌خان و تاج‌ماه‌بیگم متولد شدند. میرزا موسی که تولیت آستان قدس را عهده‌دار بود، در ۱۲۶۲ هجری قمری در مشهد وفات یافت و تاج‌ماه‌بیگم، مشهور به حاجیه عمه، همسر شاهزاده ملک قاسم میرزا، فرزند فتحعلی‌شاه، بود. تاج‌ماه‌بیگم به همراه برادر خود، میرزا موسی‌خان، که در دوره‌ای تولیت آستان قدس رضوی برعهده او بود، وقف‌های مهمی در شهر مشهد داشتند. اسناد این وقف‌نامه‌ها در کتابخانه و مرکز اسناد آستان قدس رضوی موجود است. حاج میرزا موسی‌خان، فرزند میرزا عیسی قائم‌مقام اول، برادر کوچک‌تر میرزا ابوالقاسم قائم‌مقام ثانی و داماد فتحعلی‌شاه بود که در سال ۱۲۲۰ قمری متولد شد. پس از مرگ پدر در سال ۱۲۳۷ قمری که میرزا ابوالقاسم سمت قائم‌مقامی محمدشاه را یافت، وزارت عباس‌میرزا نیز به میرزا موسی واگذار شد. او واقف موقوفات تبریز و نایب‌التولیه آستان قدس رضوی بوده است. حاج میرزا موسی‌خان یکی از بهترین متولی‌باشی‌های آستان قدس رضوی بوده و در مدت ۴ سال تولیت خود اصلاحات زیادی در اداره امور موقوفات آستان قدس انجام داده است.

➦ تاج‌ماه‌بیگم کیست؟

در فرهنگ مشاهیر زنان ایرانی و پارسی گوی درباره او چنین آمده است:

«وفات ۱۲۸۲، از زنان نیکوکار، وی دختر میرزا عیسی قائم‌مقام و خواهر میرزا ابوالقاسم قائم‌مقام (۱۱۹۳-۱۲۵۱ قمری) صدراعظم مقتول محمدشاه

قاجار (۱۳۵۰-۱۲۶۴ قمری) بود. آقا بزرگ تهرانی در الذریعه، او را از مهم‌ترین وقف‌کنندگان کتاب به کتابخانه آستان قدس رضوی معرفی کرده است.»
القابی مانند «خدارت و طهارت دستگاه»، «علی‌جاه»، «فاطمه زمان» و «خدیجه دوران» که در این وقف‌نامه‌ها به حاجیه‌خانم داده شده، بیانگر مرتبت والای اوست. او زنی عفیف، مدیر و وجیه بوده و همه موقوفاتش از پدرش، قائم‌مقام بزرگ، به او ارث رسیده بوده است. موقوفات یادشده بعد از مرگ اندوه‌بار برادرش، میرزا موسی‌خان، انجام شده و می‌توان گفت ترس از حذف شدن، افتادن در دام دسته‌بندی‌های سیاسی و غصب و حیف و میل شدن املاک و نیز از دست‌دادن پشتیبانی خانوادگی باعث تأسیس این نهاد‌های وقفی شده است. تاج‌ماه‌بیگم برای ایمنی بخشیدن به مالکیت خصوصی خود و در عین حال داشتن قدرت و فرصت بیشتر در تملک و اداره املاک، به انجام این وقف اقدام کرده است. او و برادرش، موسی‌خان، املاک و مستغلات و نسخه‌های خطی را نیز وقف آستانه مقدسه رضویه کرده‌اند که از جمله آن‌ها ۲ رشته فئات و چند نهر از زاینده‌رود است. تاج‌ماه‌بیگم به سال ۱۲۸۲ درگذشت و در حرم مطهر رضوی در رواق پشت سر در کنار موسی‌خان مدفون شد.

➦ وقف ۱۴۰ نسخه خطی به کتابخانه آستان قدس

تاج‌ماه‌بیگم در شعبان ۱۲۶۲ قمری کتاب‌های برادرش، موسی‌خان، را وقف کتابخانه سرکار فیض‌آثار کرده است. در وقف‌نامه حاضر شمار ۱۴۰ مجلد کتاب وقف کتابخانه آستانه رضویه شده است. برخی تذکره‌نویسان شمار کتاب‌هایی را که وی وقف کتابخانه آستانه کرده است بسیار دانسته‌اند.

وقف‌نامه حاضر در حاشیه برگ اول نسخه خطی کتاب شرح تجریدالاعتقاد به شماره ۱۶۰ در کتابخانه آستان قدس رضوی قرار دارد.

➦ متن وقف‌نامه

هو الواقف علی الضمائر

وقف مؤید و حبس مخلص شرعی نمودند- تقریباً الی... و طلبا لمرضاة- علیاجنباب، طهارت‌خدا رتانتساب، قمرنقاب، خورشیداحتجاب، بلقیس زمان و مریم عهد و اوان، فخر المستورات المعظمة، عمدة المخدرات المحترمة، پرده‌نشین سراقات عزت و جلال، خلوت‌گزین جمال سعادت و اقبال، طائفة بیتا... و زائرة الركن والمقام، السیدة الجلیلة المكرمة، حاجیه تاج‌ماه بیگم -دامت أيام اقتدارها- به این جلد کتاب شرح تجرید در به انضمام یکصد و چهل جلد دیگر کتب موروثی سرکار خلدآشیان، فردوس مکان، برادر افخم خود، حاجی میرزا موسی‌خان -طاب سره- را که در حال حیات منظور نظر آن جناب غفران مآب، مرحوم مزبور ووقیت کتب مزبوره بر آن مسطره می‌برد. لهذا حساب‌المنظور، جناب مرحوم بر سرکار فیض‌آثار السید المعصوم و الامام المظلوم، الشهدید المسموم والغریب المغصوم، عالم علم المکتوم، بدرالنجوم، شمس الشموس و انیس النفوس، المدفون بأرض طوس، الرضا المرتضی‌المجتبی، امام‌الجین‌والانس علی بن موسی الرضا علیه آلاف التحية والثناء.

تولیت موقوفه: و تولیت کتاب مزبور را با باقی کتب موقوفه مفوض داشتند در هر عصری از اعصار به‌متولی شرعی سرکار فیض آثار که کتاب مزبور را در کتابخانه مبارکه به کتابدار سرکار فیض آثار بسپارند که ضبط نماید و هر یک از علما و فضلا و مدرسین و طلاب ارض فیض قرین که محتاج به مطالعه و ملاحظه آن باشند و متولی شرعی مطمئن از عدم تضییع و تفریط و خروج از ارض اقدس باشد، قبض رسید سه‌ماهه اخذ و کتاب مزبور را تسلیم نماید و اگر زیاده احتیاج داشته باشد، تجدید نظر و نهایت اهتمام به عمل آورند.

و جناب واقفه معظم‌ه الیها اعیان موقوفه را از تصرف خود اخراج و به تصرف وقف وا گذاشت، و صیغه وقف به شروط مرقومه جاری شد: «فَمَنْ يَذَلْهُ يَتَذَمَّا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا اِئْتُمَّهُ عَلَى الذِّينْ يُبْدِلُونَهُ» [صار] وقفا صحیحاً صریحاً شرعیا بحیث لا یباع ولا یوهب ولا یرهن فی شهر شعبان المعظم من شهر سنه ۱۲۶۲.

تاج‌ماه‌بیگم

در شعبان

۱۲۶۲ قمری

کتاب‌های برادرش

موسی‌خان، را

وقف کتابخانه

سرکار فیض آثار

کرده است. در

وقف‌نامه حاضر

شمار ۱۴۰ مجلد

کتاب وقف

کتابخانه آستانه

رضویه شده

است. برخی

تذکره‌نویسان

شمار کتاب‌هایی

را که وی وقف

کتابخانه آستانه

کرده است بسیار

دانسته‌اند

➦

➦

➦

➦

➦

➦

➦

➦

➦

➦

➦

➦

➦

➦

➦

➦

➦

➦

➦

➦

➦

➦

➦

➦

➦

➦

➦

➦

➦

مقاومت زنان
و نواهای ماندگار
شمال خراسان

غلامرضا آذری خاکستر
گرجس و پژوهشگر تاریخ

➦ نواهای محلی که توسط بخشی‌ها و هنرمندان شمال خراسان حفظ و صیانت شده، دربردارنده مقام‌ها و نغمه‌هایی است که بر مبنای شور و عرفان پایه‌گذاری شده است. این موسیقی از گذشته تا کنون برخاسته از سبک زندگی و باورهای فرهنگی مردم آن خطه و به‌طور سنتی صیانت و منتقل شده است. یکی از ویژگی‌های کلام در نواهای شمال خراسان، بیان داستان‌های مختلف و نگاه پندآمیز وقایع زندگی مردم و به‌ویژه مقاوت زنان در شرایط سخت است که در این منطقه جغرافیایی با آن روبه‌رو بوده‌اند. نواهای ماندگار در شمال خراسان در کنار برداشت هنری در مسائل اجتماعی نیز تأثیرگذار هستند. آهنگ نیز همچون شعر توصیفی گاهی چنان سوز به پا می‌کند که مخاطب را حیران و گاهی حس و حال وطن‌پرستی‌اش را هویدا می‌کند. بنابراین راز ماندگاری این نوها را باید در مردمی بودن آن‌ها دانست. تاکنون درباره تاریخ پیدایش این نوها در شمال خراسان برخی پژوهشگران همچون استاد کلیم... توحید پیشگام شده‌اند. توحید پژوهش «هزار و یک شب» را که دربرگیرنده فلسفه شعر و موسیقی کرمانج خراسان است تألیف و به صورت مفصل کار کرده است.

فلسفه وجودی هر آهنگ با تاریخ و وقایع آن نیز در هم آمیخته است. به قولی، در خراسان و برخی نواحی ایران پس از هجوم بیگانگان و کشتار و انباشت اجساد زنان سرودی به نام «انارکی» می‌خواندند. زنان دور اجساد جمع می‌شدند و نار می‌زدند و گریه می‌کردند. یا در «ا...مزار» دختری بعد از مشاهده اجساد کشته‌شدگان بسیار پیدا نکردن یارش در جست‌وجوی مزار او «ا...مزار» خوانده است.

دکتر یوسف متولی حقیقی طی مقالاتی به فلسفه آهنگ‌های شمال خراسان پرداخته است. از میان آهنگ‌های باقی‌مانده می‌توان به «خجه‌لوره»، «پری‌جان»، «لی‌یاره»، «ا...مزار»، «مرجان، دختر کرد»، «فاطمه‌جان»، «ننه‌خانم»، «کرم‌اصل‌خان»، «زهره» و «طاهر و سکینه» اشاره کرد. نوها و اشعار ماندگار طی سال‌هایتمادی در شمال خراسان را می‌توان در ۲ محور مورد تحلیل کرد: نخست نواهایی که محتوای رزمی و ملی دارند که با سوزوگداز همراه‌اند. دوم آن‌ها دربردارنده عشق‌های نافرجام و یک‌طرفه و حتی همراه با ظلم بوده‌اند. به‌طور کلی آهنگ‌های «ا...مزار» و «لی‌یاره» در ردیف نواهای سوزناک هستند که روایت آن‌ها تا اندازه‌ای با هم سنجित دارد.

«لی‌یاره» داستان دلدادگی بهمن و گلنار است. درواسط دوره قاجار طی تهاجمی به کردهای مناطق شمال خراسان تعدادی از زنان و کودکان به اسارت می‌روند. گلنار نیز در این شبیخون اسیر می‌شود. پس از آن، بهمن در جست‌وجوی گلنار دیوانه‌وار آواره کوه و بیابان شد و سرنوشت گلنار در آن سوی مرزها در بازارهای برده‌فروشی رقم خورد. پس از این رویداد، روایتی از این واقعه تلخ در بین بخشی‌ها و نوازندگان ایجاد شده که در آهنگی عاشقانه با عنوان «لی‌یاره» تجلی پیدا کرده است، نواهایی که حکایت از ظلم و از طرفی ایستادگی زنان و مقاومت در برابر تجاوز بیگانگان به این خطه جغرافیایی دارد.

لزوم حضور زنان

در شرکت‌های دانش‌بنیان

منصور غلامی، وزیر علوم گفت: هدایت و توانمندسازی دختران باعث می‌شود جمعیت رابیش از پیش برای مشارکت‌ها در اختیار داشت. زنان می‌توانند در حوزه‌های فناوری، مشاغل مبتنی بر دانش، استارت‌آپ‌ها و شرکت‌های دانش‌بنیان، برنامه‌ها را بیش از پیش گسترش دهند. شاید هم‌اکنون تعداد شرکت‌های نوآوری که از سوی زنان در حوزه‌های دانش‌بنیان تشکیل شده‌اند بسیار نباشد اما زنان از لحاظ جمعیتی حضور خوبی در این حوزه دارند.

۲۳ شهریور

۳ آذر ۱۳۹۹

۷ ربيع الثاني ۱۴۴۲ شماره ۳۳۴۵

۲۳ شهریور

۳ آذر ۱۳۹۹

۷ ربيع الثاني ۱۴۴۲ شماره ۳۳۴۵

۲۳ شهریور

۳ آذر ۱۳۹۹

۷ ربيع الثاني ۱۴۴۲ شماره ۳۳۴۵

۲۳ شهریور

۳ آذر ۱۳۹۹

۷ ربيع الثاني ۱۴۴۲ شماره ۳۳۴۵

۲۳ شهریور

۳ آذر ۱۳۹۹

۷ ربيع الثاني ۱۴۴۲ شماره ۳۳۴۵

۲۳ شهریور

۳ آذر ۱۳۹۹

۷ ربيع الثاني ۱۴۴۲ شماره ۳۳۴۵

۲۳ شهریور

۳ آذر ۱۳۹۹

۷ ربيع الثاني ۱۴۴۲ شماره ۳۳۴۵